

TERBŐCS ATTILA: CSOMBÁRD EGYHÁZTÖRTÉNETE ÉS SZAKRÁLIS KISEMLÉKEI*

Csombárd kistelepülés Kaposvár északnyugati előterében, Belső- és Külső-Somogy határvidékén, a Fonyódnál a Kis-Balatont tápláló, hordalékkúpok közé szoruló Pogány-völgyi-víz (a 19. századi térképeken Pamuki-víz, 20. századi névtárakban Kula vagy Kulaji-árok: PAPP-VÉGH 1974, 408. /132/45./) bal partján. Az Osztopán és Hetes közötti országútra felfűződő kisközség múltja felől történelmi forrásaink szűkszavúak. Legkorábbi írásos említése ugyan már 1324-ből adathozható egy csoknai (mezőcsokonyai) határbejárás kapcsán *Chombald* formában mint *possessio* (birtokrész) vagy *terra* (földterület), de a rákövetkező évszázadok forrásai hallgatnak Csombárd történetének további alakulásáról. (NAGY 1881, 139.; BLAZOVICH 1993, 143. /275. tétel/; A település nevét személynévi eredetűnek tartja: KISS 1978, 166.; A falunév népetimológias magyarázata /som + bárd, 'sompával vegyes erdőrészt': HORVÁTH 1981, 148–149.)

A település első ismert földesurai, Bakó Farkas és veje, Csák Mihály nevét – mindketten vidi birtokosok – 1726-ban jegyezték fel, mint akik 1717-ben kaptak megújított nádori adománylevelet csombárdi birtokukra. (CSÁNKI 1914, 55–56.; KERNY 1990, 285.) A Csák család kúriájának építése már ebben az időszakban megindulhatott, és a műemlékvédelmi szakirodalom szerint 1780 körül nyerte el ma ismert, késő barokk formáját. (Véleményem szerint ez a keltezés tarthatatlan. Mint látni fogjuk, az 1790-es években is jelentős átalakítások zajlottak a kúrián. Ezenkívül az 1780-as évek első felében felvett katonai felmérés térképszelvénye még a ma ismerttől jelentősen eltérő, kisebb, két oldalszárnyával nyugati tájolású cour d'honneurrel rendelkező udvarházat mutat.)

1834-ben Csák József halálával unokája, báró Pongrácz Gusztáv (1808–1857) örökölte a birtokot, az ő halála után pedig Pongrácz Matild (1841–1921) lett a csombárdi kúria úrnője. (KERNY 1990, 285.; LUTHÁR 2002, 5. Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy a helytörténeti irodalomban makacsul tartják magukat figyelmetlenség-ből eredő téves dátumok, melyek szerint a Csákok 1726-ban, a Pongráczok pedig 1856-ban lettek volna Csombárd földesuraivá.)

A II. József korabeli népszámlálás tükrében az 1785-ben 180 lakosú Csombárd felnőtt férfilakosságának csaknem fele zsellér, ötöde paraszti sorú volt, de utóbbiak számarányát megközelítette a paraszti-polgári származású családfőké is. (DANYI-DÁVID 1960, 138–139.) A birtokrendezéssel a megművelt területek csaknem harmada paraszti kisbirtokosok kezére került, a falu lakosai és az itt bérleményt szerzők a második világháborúig továbbra is csaknem kizárólag gazdálkodással foglalkoztak. Az 1936-os *Országos mezőgazdasági cimtár* a települést a búza-, rozs-, árpa-, kukorica- és burgonyatermesztő, valamint a tyúktenyésztő községek között sorolta fel. (OMC 1936, 160, 224–226, 228, 250.)

Az 1785-ben megindult censusok alapján hagyományosan magyar nemzetiségű falu. (KLINGER 1997, 67.) A legutóbbi lakosságcsúcsot 458 fővel 1960-ban regisztrálták, ezt követően azonban nagyjából kiegyenlített ütemben megindult a

* Ez az írás az ikonográfia és ábrázolásmód szempontjából egyedülállóan talányos csombárdi Szent János-szoborról készített dolgozatom előtanulmányaként íródott.

1. kép. A Csák–Pongrácz-kúria nyugati homlokzata, a közepízalít rejti a kápolnát

lakosságfogyás, az elvándorlás: az 1990-es népszámlálás alkalmával már csak 328 csombárdit számláltak össze, (KLINGER 1997, 67.) újabb három évtized elteltével, 2022-ben pedig a lakosságszámot 240 főre becsülték. (*A Központi Statisztikai Hivatal helységnévtára*, https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?&p_id=02477; elérés: 2023. január 7.)

Érdeemes egy pillantást vetnünk Újfalura (néha Pusztajúfalva vagy Csombárdújfalva), a Csombárdtól légvonalban kb. 700 méterre észak-északkeleti irányban, a Pogány-völgyi-víz jobb partján fekvő egykori településre. Neve egy 1333-as tizedjegyzékben bukkant fel először, mely szerint *Johannes de Vyufolu*, azaz János újfalusi pap 40 kis dénárt fizetett a pápai adószedőnek. (*Mon. Episcopatus Vespr.*, 1899, 69.) Egyházas helyként szomszédjánál, Csombárdnál jelentősebb település lehetett, a tizedjegyzékek legalábbis nem regisztráltak Csombárdról befizetett egyházi tizedet. Újfalva neve 1371-ben *Vyfalva*, *Wyfalw* formában újólak bukkant a korabeli forrásokban. (KLINGER 1997, 225.) A török hódoltságot követően, a 18. században a címzetes szentbenedeki prépostság pusztája, praediuma volt, 1785-ben 49, 1828-ban 59 lakossal. (KLINGER 1997, 225) 1785-ben az újfalusi családfők csaknem 90%-a zsellér volt (DANYI-DÁVID 1960, 138–139). 1828 után csatolták a korábban közigazgatásilag is Kaposszentbenedekhez tartozó pusztát Csombárdhoz. A településen a 20. század közepéig folyt az intenzív mezőgazdasági termelőtevékenység, utóbb már a kincstár kezelésében álló bérgazdaságként. Az 1960-as években még lakott néhány család Újfalun, az évtized végére azonban az egykori pusztát elnéptelenedett. (Rinkóczi József, született Csombárdon 1958-ban, egykor a Csák–Pongrácz-kúria gondnoka, majd az önkormányzat megbízásából a Szent János-szobor és a falu más szakrális emlékeinek javítója, újrafestője. Interjú: 2023. január 9.) Az idősebb csombárdiak még emlékeznek a nagy magtár és más gazdasági épületek enyésző romjaira, alapfalaira. Az egykori település nagy részén 2022 őszén nehezen áthatolható, burjánzó aljnövényzettel, cserjéssel vegyes akácos terület el, az egykori település minden észrevehető nyoma nélkül; 2022 végén az akácot tarra vágták. A helyiek elmondása szerint a valahai település északi peremén, ahova az újfalusiak halottaikat temették, tavaszonként liliumok nyílnak ma is.

Egyháztörténeti vázlat

Csombárd a 18. századtól elérhető források tükrében felekezeti megoszlását tekintve hagyományosan római katolikus többségű falu volt: 1780 körül 117 katolikus és 35 református, 1881-ben 340 római katolikus, 46 református és 5 izraelita,

1941-ben 383 katolikus, 11 református és 1 evangélikus felekezeti élte a faluban. (1780 körül: VFL I.1.7. X/14. p. 12.; 1881: *Népszámlálás 1882*, 230.; 1941: *Népszámlálás 1976*, 250–251.) A 2011-es népszámlálás során a 265 csombárdi lakosból 178 válaszolt a felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdésre, 86,3%-uk római katolikusnak, 5,7%-uk reformátusnak, 0,6%-uk pedig evangélikusnak vallotta magát. Újfalua a *historia domus* tanúsága szerint a 18. századtól ugyancsak katolikus többségű település volt: 1780 táján 25 katolikus, 1856-ban 73 római katolikus és 9 izraelita lakott a pusztán. (1780 körül: VFL I.1.7. X/14. p. 12.; 1856: *Historia domus*, 136–137.) A csombárdi katolikus hívek lelki gondozása a 18. század első felében előbb a nagybajomi, majd a Kaposvárott székelő kaposi, 1769-től pedig az újrualapított hetesi plébánia feladata volt a legutóbbi időkig. 2014 óta oldallagosan a somogyvárdi római katolikus plébánia látja el a szolgálatot Csombárdon. Újfalua a kaposszentbenedeki plébániához tartozott egészen 1777-ig, amikor a hetesi plébánia bekebelezte. A kisszámú református és izraelita lakosság a mezőcsokonyai, illetve a nagybajomi egyházközséghez tartozott.

Ami a település régmúltját illeti: az 1743-as, majd az 1748-as egyházlátogatási jegyzőkönyv megőrizte a hagyományt, mely szerint a mai faluközponttól 1 kilométerre észak-északnyugati irányban, a mai temetődombon korábban egy hihetőleg Szent Márton tiszteletére felszentelt, addigra már csak romjaiban látható „igen ősi templom” állt (1–2. melléklet). 1864-ben szintén említették az épület még akkor is látható alapjait, de hozzátették: hódoltság kori mecset lehetett. (PESTY 2001, 81) Ugyanott több helyütt is említik a Csombárdtól északra elterülő Szentmártoni-dűlő, Szilvásszentmárton (!) településrész nevét és emlékét, bár utóbbi névalak – tekintve, hogy az adatok beküldője nem csombárdi illetőségű, hanem a szomajomi bíró volt – a közeli zselici település nevének önkéntelen átvétele lehetett. A község határának északi részén elterülő házcsoportot az 1960-as években is Szentmárton néven ismerték. (PAPP–VÉGH 1974, 408. /132/59./) Az egykori Szent Márton-templom alapfalai a csombárdiak emlékezete szerint még a közelmúlt évtizedekben is kivehetőek voltak a mai temető közepén, az angyalszobros sír mögötti területen. A körülötte kialakult cinterem szolgált már a 18. század közepén (2. melléklet) és szolgál mai napig az itt élők temetkezési helyül. Pfeiffer János a középkori Újfalua plébániatemplomának vélte ezt a régi templomot. (VFL VIII.31. II/13. (Csombárd-) Újfalua.) Alighanem igaza lehetett: ahogy láthattuk, Újfalua már a 14. században egyházas hely volt és maradt egészen a 16. századig, egy 1512. március 30-án kelt irat ugyanis a település Antal nevű plébánosát említi. („Antonii rectoris parochialis ecclesie plebis nuncupate de Wifalu.” *Mon. Episcopatus Vespr.* 1907, 208.) Ahogy pedig látni fogjuk, a 18. században Újfalua birtokosai tettek kísérletet szimbolikus térfoglalásra ősi templomuk helyén, Szentmártonban. Vélhetően a hódoltság vetett véget Újfalua virágzásának, ezt követően már csak pusztaként jegyezték fel a forrásokban, és a 18. században az addig háttérbe szorult Csombárd indult fejlődésnek.

Koller Ignác veszprémi püspök a hetesi plébánia megalakításakor, 1769-ben kelt egyházmegyei jelentésében Csombárdot az imaházzal rendelkező filiák sorában említette („Jutha, Csombárd, in quibus sunt oratoria”). (VANYÓ 1933, 315) Ez a csom-

bárdi oratórium ekkor már legkevesebb negyedszázados múltra tekintett vissza. Egy elkerített, zsindegyel fedett oratóriumról ugyanis már az 1743-as egyházlátogatási jegyzőkönyv is megemlékezett, jóllehet, Pulay Ferenc földesurat jelölték meg építetőjeként (1. melléklet). Ezzel a névvel sem Csombárd, sem Újfalu összeírásaiban nem találkoztam, ahogy ilyen nevű kaposszentbenedeki prépostot sem jegyezték fel a források. Vagy tévesztésről lehet szó, vagy ilyen közvetett módon maradt ránk Csombárd 1717 előtti földesurának neve. 1748-ban már egy zsindegyel fedett, sárral tapasztott, kicsiny és feltehetően torony nélküli faépületről számoltak be a vizitálók, mint a Csák-udvarház telkén álló urasági kápolnáról. Csák Mihály özvegye, Bakó Erzsébet (szül. 1700 k.) építtette és szereltette fel az 1745–1746-os évek során, vagyis az 1743-ban feljegyzett épület után ez már időrendben a második imakápolna lehetett Csombárdon. A szükséges liturgikus eszközökkel felszerelt oratóriumot Padányi Biró Márton veszprémi püspök engedélyével Rajky János Ignác kaposvári plébános áldotta meg. Ugyancsak 1748-ban a kúria előtt állt egy egyszerű harangláb, Grazban öntött kisebb haranggal (2. melléklet). (A veszprémi egyházmegye püspöki vizitációs jegyzőkönyvei alapján a korban több település harangját is Grazban öntették, de inkább a Balatontól nyugatra fekvő területeken /Bagod, Búcsúszentlászló, Csatár, Felsőörs stb./.) Ez a fakápolna sem bizonyult időtállóan: három évtizeddel később, 1778-ban már egy újabb fakápolnát jegyezték fel a csombárdi Csák-kúria kertjéből, amelyet Csák Mihály és Bakó Erzsébet fia, Csák Imre (szül. 1725 k.) építtetett. Ez rendelkezhetett toronnyal vagy harangszékkal, a vizitálók ugyanis a kápolna berendezései között számoltak be egy 30 fontos harangról (4a. melléklet). Hogy ez megegyezik-e a korábban említett, haranglábbon függő haranggal, iratolvasási problémák miatt nehezen felfejthető, mindenesetre harang akkor már sejtetően fél évszázada volt a faluban. Az első világháborúban ugyanis hadi célokra két harangot rekviráltak Csombárdról, aminek kapcsán a *historia domus* megemlíti, hogy 1724-ből származó harangjuk szerencsésen megmenekült a beolvasztástól. (*Historia domus*, 78, 82. Ugyanezt a harangot említi KERNY 1990, 286.)

A veszprémi püspök 1769-ben nem emlékezett meg két másik, újfalusi oratóriumról, miután a pusztá nem lett az akkor alakult hetesi plébánia filiája. Egyfelől Újfaluban állt a szentbenedeki prépostság által 1731 körül építtetett kis kápolna, amely 1743-ban az istentiszteletekhez szükséges kellékekkel is fel volt szerelve (1. melléklet). 1778-ban továbbra is egy viszonylag jól felszerelt, ezúttal már egy kisebb, 25 fontos haranggal is rendelkező fakápolnáról olvashatunk (4b. melléklet), amelyben Pierer József szentbenedeki prépost 1780 júliusában még misézett is. (VFL I.1.6. VII/47. fol. 1.) Az 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv ugyanerről a helyről egy addigra már elhagyatott Nepomuki Szent János-kápolnáról tudósít bővebben. A leírás alapján azonban ez aligha lehetett azonos az 1778-as fakápolnával: a jóformán csupasz oltármenzával és egyetlen képpel rendelkező épület mai fogalmaink szerint inkább mezei oltár, semmint felszentelt istentiszteleti hely lehetett (6. melléklet). Feltehető, hogy a dűledező kápolnát az újfalusiak mégis karban tartották vagy helyére újat építettek a későbbiekben: a második katonai felmérés térképszelvénye ugyanott,

a puszta északi peremén, a temető mellett jelölt egy kápolnát, amely még Csombárd 1860-ban felvett kataszteri térképén is szerepelt „Kapolna” felírással. Mára ennek az épületnek sem maradt nyoma. Másfelől úgy tetszik, hogy a szentbenedeki prépostok már talán a 18. század elején igyekeztek „birtokba venni” a temetődombi ősi Szent Márton-templom felszentelt területét: 1749-ben ugyanitt egy vert falú, zsindelellyel fedett, Szent Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére emelt kápolnáról olvashatunk, de szegényes felszereltségéből ítélve istentiszteleti hely aligha lehetett (3. melléklet). Feltehetően nem az ősi templom alapjaira, hanem annak közelében épült, máskülönben 1748-ban (2. melléklet) aligha számoltak volna be a régi Szent Márton-templom romjairól az azokon épült kápolna említése nélkül. 1780 körül Pierer József szentbenedeki prépost aztán el is határozta a már dűledező szentmártoni kápolna lebontását (5. melléklet).

Egy kis kitérőt téve: az első katonai térképezés munkálatai során, valamikor 1782 és 1785 között a Csombárdhoz és Újfaluhoz a helyszínen készült jegyzetek mindkét településen említenek templomot. (DOBAI 1983, 128–129.) Ezek aztán a térképre is felkerültek: Csombárdon a Csák-kúriától délre, Újfalun pedig a település házaitól kissé északra, azon a területen, ahol a későbbi térképek tanúsága szerint az újfalusi temető kialakult (2. kép). Mindkét templom jele keletelt kőtemplomot mutat. Ez némileg zavarba ejtő körülmény, a katonai felmérésen túlmenően ugyanis egyetlenegy korabeli forrás, egyházi irat sem említ templomot a két településen. Feltevésem szerint a kúria déli szomszédságában álló csombárdi „kőtemplom” a már ismertetett, Csák Imre-féle urasági kápolna lehetett, míg az újfalusi „templom” az 1731 körül épült kápolnával lehetett azonos.

A Csákok házi kápolnája főként a birtokoscsalád magánáhitatát szolgálta ebben az időszakban. Főként, de nem kizárólag: időnként a hetesi plébános celebrált szentmisét az épületben (5. melléklet), 1780 augusztusából pedig az itt bérmálkozóknévsora is fennmaradt. (VFL I.1.6. VII/47. fol. 1–2.) Csombárdon ekkoriban kb. 120 katolikus élt, feltételezhető, hogy nagy részük rendszeresebben inkább a félórányi gyalogútra lévő hetesi istentiszteleteket látogatta. Ezt jelezheti, hogy özvegy Csák Mihályné kegyúri gesztusként még 1748-ban igyekezett a csombárdiak rendszeres hitbéli szükségleteiről is gondoskodni, amikor felfogadta a település első tanítóját, Papp Istvánt. Az iskolamesternek a kicsinyek oktatásán túl feladata volt a napi közösségi áhítat és a hitoktatás megszervezése az iskolául kijelölt házban. Javaldmául természetbeni párbérben, a temetési szertartásokért pedig stóladíjban részesült (2. melléklet).

2. kép. Csombárd és Újfalu „kőtemplomai” az első katonai felmérés térképén

Csák József idejében, a 18. század végén nagy előrelépés történt a csombárdiak hitéletében. Bajzáth József veszprémi püspök 1792-ben szentelte fel (a csombárdi birtokosok leszármazottját, Blaskovits Elemért idézi: KERNY 1990, 285.), majd Halbax János hetesi plébános 1794. szeptember 15-én áldotta meg a Csák által immár a kúriában kialakított házi kápolnát (7a. melléklet). Mint láttuk, egy bő évtizeddel korábban az akkor még kisebb Csák-kúria déli szomszédságában állt urasági fakápolna, most azonban az udvarház nyugati, hosszanti homlokzatánál, a pincefeljáró fölé téglából építették fel a (mára felfalazott) tornácról nyíló, tizenkét főt befogadó kápolnát. 1798-ban aztán Csombárd földesurai a megyéspüspök engedélyével az addig családi igényeiket szolgáló házi kápolnát Szent Kereszt titulussal megnyitották a közrendű csombárdiak előtt is (7a. melléklet). A Csák családot már 1778-ban szolgálta – a forrásokban elejtett megjegyzések alapján a segesdi konvent ferencesei közül kikerült (a segesdi konventbeli ferences atyák Somogyország-szerte házi kápláni megbízásairól írt, s köztük csombárdi házi káplánokat is említett: DÓBER 1992, 70., 75–76.) – házi káplán, akinek 1798-tól azt is feladatául szabták, hogy a kápolnában vasárnaponként és ünnepnapokon az egybegyűlt csombárdi híveknek olvasson fel az evangéliumokból és hitoktatást is tartson (4a, 6, 7a és 7b mellékletek). A csombárdi földesurak kegyúri szerepvállalása, a szerzetestartás intézménye báró Pongrácz Gusztáv 1857-ben bekövetkezett halálával szűnt meg. (*Historia domus*, 58.; vö. PES-TRY 2001, 82.) Megjegyzendő, hogy a *historia domus* az 1856-os évet említi, Pongrácz Gusztáv eredeti, csombárdi sírkövén azonban 1857. május 18-a olvasható halálának időpontjaként. A mai csombárdiak egy része még az idősebbek elbeszélései alapján tud a kúria nyugati oldalán állt egykori Barátházról – főként széles kapupillérekkel szegélyezett, súlyos, díszes kovácsoltvas kapuját emlegetik –, amely elnevezése alapján a Csákok és Pongráczok házi káplánjaként szolgáló szerzetes lakhelye lehetett. (Vö. PAPP-VÉGH 1974, 407. /132/18./)

A kápolnát 1831-ben felújították, és ezt követően is jó karban tartották tulajdonosai. (VFL I.1.47.e. fol. 116–118. Szent Keresztről nevezett leányegyházkápolna.) A templomépítés terve meg-megújuló buzgalommal napirenden volt, 1945-ben, a földosztás során a földigénylő bizottság 4 kataszteri holdat mért ki a katolikus népiskola és a majdani templomtelek számára, (HORVÁTH 1981, 175.) a templomépítés anyagi feltételei azonban nem voltak adottak. Így a Szent Kereszt-kápolna maradt a falu istentiszteleti helye a 20. század közepéig. Az 1937-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy Csombárdon évente mindössze kétszer tartottak ünnepi szentmisét, de azokban az időszakokban, amikor káplán is segítette a hetesi plébánost, havonta miséztek a kápolnában (8. melléklet). (Egy 1923-as híradás is „a község ősrégi kápolnájában” celebrált ünnepi szentmiséről írt: *Uj-Somogy* 1923, 3.) A *historia domus* tanúsága szerint a csombárdiak búcsúnapja a Magyarok Nagyszombatjának főünnepére, október 8-ára esett, és ugyanonnan tudjuk, hogy a hívek 1948-ban új, díszes oltárt csináltattak. (*Historia domus*, 193.)

Hogy ez az új oltár még a volt urasági kápolnába került-e, biztosan nem tudni, de valószínű, hogy az ünnepi aktus egybeesett a „templomváltással”. A második

TERBŐCS ATTILA: CSOMBÁRD EGYHÁZTÖRTÉNETE ÉS SZAKRÁLIS KISEMLÉKEI

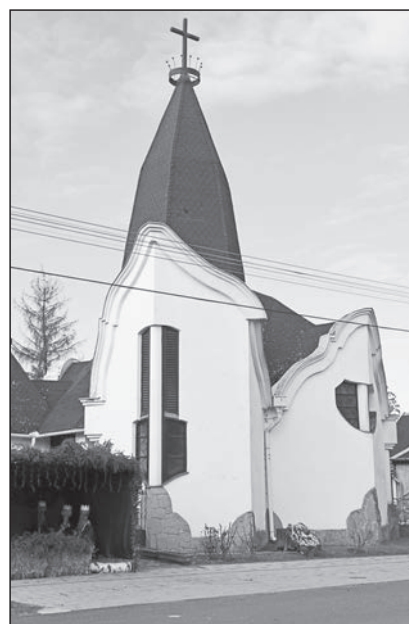
világháborút követően ugyanis a helyi önkormányzati testület költözött be a kúria épületébe (később a tanácsi szervek a termelőszövetkezeti irodával osztoztak a helyiségeken), a kápolna pedig raktár lett. Berendezését kihajították, és úgy tudni, hogy a kápolna Szent Kereszt-oltára – voltaképpen egy tekerdő kígyóval ábrázolt földgömbre állított, 130 centiméter magas halotti kereszt (VFL I.1.47.e. fol. 116–118. Szent Keresztről nevezett leányegyházkápolna) – ugyanekkor a szántódi templomba került. (Boda Gábor, a Csák–Pongrácz-kúria jelenlegi tulajdonosának szóbeli közlése, 2023. január 29.) A csombárdiak tehát misézőhely és oltár nélkül maradtak a második világháború után.

Az 1910-ben épült, (*Historia domus*, 91.) időközben államosított katolikus elemi népiskola (3. kép) hozott kényszermegoldást, miután egyetlen osztályterme hétvégenként befogadta az istentiszteleteket is. A *historia domus* 1956. május 27-i bejegyzésében a hetesi plébános elkeseredetten írt a hívők közömbösségéről, gögjéről, az áldozatkészség hiányáról, a miseidőben üresen kongó templomról, de hozzátette, hogy a filiákban – így Csombárdon is – „valamivel jobb a helyzet”. A csombárdi hívek 1972-ben közadakozásból lecserélték harmóniumukat, (*Historia domus*, 254.) az iskolakápolna mellett állt, két harangot befogadó kisebb harangtornyot pedig 1977-ben újravakolták és újrafestették. (*Historia domus*, 278.) Az 1970-es évek közepén a körzetesítéssel az oktatás megszűnt az időközben államosított iskola falai között, ezt követően még két évtizedig kizárólag misézőhelyként szolgált a kis épület. (Présel József, született Bodrogban 1964-ben, kétéves kora óta csombárdi lakos, 2000 és 2010 között a falu polgármestere. Interjú: 2022. november 4.)

A régi iskolakápolnát végül az 1990-es évek elején elbontották, és helyén felépült a csombárdiak első állandó kőtemploma. A Domonkos Béla tervei alapján, önkormányzati, egyházmegyei és közösségi finanszírozással készülő istenháza alapkövét 1993. március 25-én tették le, és alig fél év elteltével, 1993. október 10-én Balás Béla kaposvári püspök már fel is szentelte az organikus stílusú templomot (4. kép). Titulusa a helyi hagyomány továbbéléseként Magyarok Nagyasszonya lett. (RÁDICS 1993, 4.; RÁDICS 1997, 4.)

3. kép. A katolikus népiskola épülete, talán az 1940-es években (*Historia domus*, 90.)

4. kép. Az 1993-ban épült Nagyboldogasszony-templom

5. kép. A templom oltárának szobordíszje

kézre került Csák–Pongrácz-kúria házi kápolnája is megújult, és napjainkban a Pongrácz Kastély szállóvendégeinek rendelkezésére áll. A Baditz Ottó festőművész által még a 20. század első felében megmentésre érdemesnek tartott (VFL I.1.47.e. fol. 116–118. Szent Keresztről nevezett leányegyházkápolna) eredeti mennyezet- és falfreskók az évek során elmosódtak, megkoptak. Az 1990-es évek első felében ezek restaurálása helyett Köteles István festőt kérték fel a kápolnabelső felújítására, aki saját megfogalmazásában újrafestette a kápolnabelsőt. (Köteles tevékenységéről többször cikkeztek az 1990-es években, mint aki afféle „somogyi Michelangelóként” sok gondot okoz a műemlékvédelemnek, „leküzdhetetlen elhivatottságot érez a templomfestés iránt: meg-

utóbbi cikkben tévesen, sajtóhibaként 1995 szerepel a templomépítés éveként/). A berendezéshez tartozik az oltár népiesnek mondható Szűzanya-faszobra stilizált mandorlával (5. kép), hasonlóan mandorlával keretezett, falba süllyesztett tabernákulummal, voltaképpen pasztofóriummal, valamint egy Madonna-festmény, illetve néhány polikróm faszobor (*Madonna, Jézus Szíve, Pádúai Szent Antal a gyermek Jézussal*). Ifjabb Mohay Attila üvegművész 1996–1997-ben készült ablakai angyalok mellett Szent Józsefet a gyermek Jézussal és a prédikáló Krisztust ábrázolják. (RÁDICS 1997, 4.) A korábbi iskolakápolna berendezését alkotó kisebb szobrokat a mai napig otthonukban őrzik egyes csombárdi családok (6. kép). A faluban napjainkban hetente egyszer, vasárnap reggel tart istentiszteletet Németh Zsolt somogyárdi plébános. Az elmúlt adventi-karácsonyi időszakban a csombárdiak a templom előtt helyezték el az adventi koszorút, valamint a Szent Család és a háromkirályok rongybábjaival benépesített betlehemi jászlat.

A templomépítéssel párhuzamosan magán-

6. kép. Az egykori iskolakápolnából megmentett szobrok, Lourdes-i Szűzanya Szent Bernadettel, Mária Szeplőtelen Szíve és Jézus Szíve egy csombárdi otthonban

szállottként mázolt le évszázados freskókat” (LUKÁCS 1997, 8.). Vö. LUKÁCS 1995; CSEJDY 2010, 19.) (7. kép).

Szagrális kisemlékek

A földesúri kúriához tartozó fakápolnákat, az újfalusi középkori templomot és későbbi oratóriumokat nem számítva a település legkorábbi szagrális kisemlékeire vonatkozó adatok Újfaluhoz köthetők. Az 1780-as évek közepén felvételezett első katonai felmérés térképe Újfalu közepén egy keresztfa jelét ábrázolja (2. kép). A fakereszt idővel megújításra szorulhatott, 1823. május 17-én legalábbis Zubanovits István újfalusi ispán alapítványából egy fafeszületet szenteltek fel a keresztre feszített Üdvözítő képével (7c. melléklet). (A hetesi historia domusba meglehetősen szabadsággal másolták át a keresztállítást körülményeit, amikor a Zubanovits által emeltetett keresztet a csombárdi malom melletti forrásnál helyezték el /*Historia domus*, 31./, noha ilyesmiről az eredeti vizitációs jegyzőkönyv nem ír. Az első katonai felmérés térképén három malom jelét látjuk Csombárd környékén: egy-egy vízimalom a falutól délre a malomárok, illetve keletre, a középkori Hidas helyén, a Pamuki-víz partján, egy szélmalom pedig Újfalutól északra, kisebb vízfolyás forrásánál látható. Később, a 19. században a település temetőjétől északra álló malmot ismerték „csombárdi malom” néven.) Korabeli analógiák alapján ez utóbbi vas- vagy bádoglemezre festett kép lehetett. Pár évvel később, 1828-ban a csombárdi földesúr, Csák József veje, báró Pongrácz Alajos (1774–1834 előtt) emeltetett Csombárd déli végén egy fakeresztet. (*Historia domus*, 32.) Ezeknek a kisemlékeknek ma már nem lelni nyomát, a Csombárdon élő idős emberek emlékezetében sem.

Fennmaradt viszont a Pongrácz-kereszt után öt évtizeddel, 1876. április 7-én Stark Zsigmond esperes által megáldott, a helyi Nagy János jámbor alapítványából a faluközpontban emelt homokkő feszület (*Historia domus*, 33.; 8. kép). A megfeszített Krisztus, a kereszt tövében Mária gyászoló alakjával ma is a

7. kép. A Csák–Pongrácz-kúria egykori Szent Kereszt-kápolnája napjainkban

8. kép. A Nagy-kereszt

9. kép. A temetői Szabó-kereszt

10. kép. A Sóttonyi-kereszt

templommal szemben elterülő park szélén áll. A kereszt és a korpuzs felújításra szorulna, a jobb állapotban lévő, mészfehér Mária alakja ellenben utólagos, közelmúltbeli pótlásra utal. A posztamens felirata szintén nagyon kopott, csupán néhány szó olvasható ki belőle, köztük az alapító neve és az állítás éve. Ehhez ikonográfiai megoldásaiban és kivitelében is egészen hasonló kőfeszületet állíttatott „Isten dicsőségére” a temetőben 1902-ben Szabó János és neje, Nagy Éva (9. kép). A templomkertben áll Sóttonyi István 1923-ban állított, polikróm, mára erősen megkopott festésű feszülete, a kereszt szárában kialakított fülkemélyedésben szintén Mária alakjával. A posztamens feliratának tanúsága szerint Sóttonyi hálából állíttatta a keresztet, amiért élve megmenekült az első világháború vérzivatarából (10. kép). A templomkert már a kereszt másodlagos elhelyezése, eredetileg a főutcán csaknem 150 méterrel „feljebb” (északi irányban), az azóta elbontott Sóttonyi-ház előkertjében állt. (Rinkóczi József, 2023. január 7.)

Legvégül a bálintmajori mezőgazdasági úton, az Újfalú felé leágazó dűlőút kereszteződésénél, az egykori Kula-hídnál áll egy 3 méter magas gerendakereszt, rajta a megfeszített Krisztus fémöntvény figurájával (11. kép). A falubeliek Pléhjézus néven

11. kép. A Pléhjézus

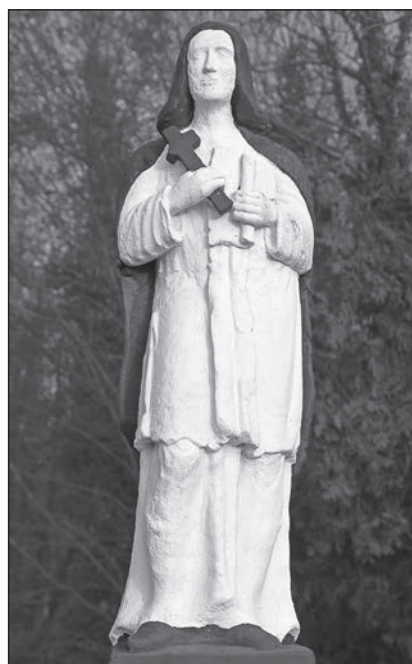
12. kép. Tipikus keresztet formázó sírjel feszülettel, pálmaággal, rózsakoszorúval és galambfigurával

térdre ereszkedve imádkozó angyalt ábrázol.

Visszatérve a faluba, a 19. századi településmag északi peremén, a főutca kanyarulatánál áll a Szent János-szobor, Csombárd legjelentősebb és a kúria házi kápolnáját nem számítva legnagyobb múltú, ma is meglévő szakrális emléke (13. kép). A késő barokk hatást mutató posztamensen egy kivitelében és ábrázolásmódjában egyaránt provinciális, bikróm (barna-fehér) színezésű homokkő figura áll. A posztamensen olvasható felirat így szól: „Isten dicsőségére / felújította a / Csombárdi / róm. kath. egyházközség / 1938.” Csakhogy pontosan ugyanezen a helyen 1804-ben Csák József egy Nepomuki Szent János-szobrot állíttatott (7b. melléklet). Feltevésem szerint az 1938-as megújítás (és nem felújítás, ahogy a felirat jelzi) alkalmával cserélték le az elsődleges szobrot a ma látható, kivitelében és ábrázolásmódjában egyaránt laikus megfogalmazású figurára, amely két Szent Já-

ismerik. Sem állíttatója, sem az állítás ideje nem ismert, de feltehetően azonos az 1960-as években még *Kis-köröszfa* néven ugyanezen a helyen felvett térképponttal. (PAPP-VÉGH 1974, 408. /132/100./) Az erősen elkorhadt faszerkezetet a 2000-es években kiváltották, ez alkalommal Portik József hevesi plébános meg is áldotta az út menti feszületet. (Rinkóczi József, 2023. január 7.)

A temetőbe visszatérve egy szemle erejéig: a kb. 215 sír jelrendszere a falu felekezeti megoszlását tükrözi: 49%-uk keresztet formáz, további 40%-ukra feszületet applikáltak vagy keresztábrázolás látható rajtuk. Gyakori ornamentumok a rózsakoszorú és a rózsainda (15%), a keresztre fel-futó rózsainda (12%), a pálmaág (10%), a sírjel tetején elhelyezett galambfigura (4%). Csupán néhány síron láthatóak református kötődésű jelek (kehely, fűzfa), valamint itt említendő a temető egyetlen kopjafája is (2009-ből). A galambfigurákat nem tekintve az egyetlen, 60 cm magas sírszobrot egy 1925-ben tizenkét évesen elhunyt leány sírján láthatjuk, amely egy fél-

13. kép. A Szent János-szobor

nos alakját gyúrja egybe: öltözetében és a mellkasra szorított keresztben Nepomuki Szent János, a fej kialakításában és a bal kézben tartott írástekercsben pedig Szent János apostol alakját idézi. Egy országos léptékben is egyedülállóan talányos invariánsról van szó, amelynek – ahogy írásom legelején jeleztem – külön esettanulmányt szentelek, így e helyütt éppen csak felvillantottam a szobor kapcsán felmerült ábrázolásbeli, keltezési és keletkezési problémákat.

Melléklet

A latin nyelvű iratrészletek átírata és fordítása DARVAS Mátyás munkája.

1. melléklet. A nagybajomi plébánia 1743. szeptember 17-ei vizitációs jegyzőkönyvének részlete

[...] Demum Possessio Csombárd ubi Catholici N[umer]º 30 hic habet[ur] extra Pagum ruderosa Ecc[es]ia SSti [= Sancti] Martinis ep[iscop]i. D[omi]n[us] t[ame]n Terrestris Catholicus Fran[ciscus] Pulaÿ intra Pagum Oratorium quoddam pro divinis extruxit saeptum, et scandulis tectum.

Huic Csombárd itidem proximum Újfalú nominatu[m] Praepositurae S[anc]ti Benedicti de Sÿllisio, habet Capellam ante annos 12 exstructam, ubi apparamenta et tissalia habent omnia.

VFL I.1.7. V/38. p. 60.

Végül Csombárd község, ahol szám szerint 30 katolikus van. Van itt a falun kívül egy romos Szent Márton-templom, ám a katolikus földesúr, Pulay Ferenc a falun belül épített egy elkerített, zsindegyházzal fedett oratóriumot a szentmisék számára.

Ezzel a Csombárddal szintén szomszédos az Újfalú nevezetű [puszta], mely a zselicszentbenedeki prépostságé; ennek van egy 12 éve épült kápolnája, amely mindenféle készüllettel és kendővel el van látva.

2. melléklet. A csombárdi egyházközség 1748-as vizitációs jegyzőkönyvének részlete

Quo ad Ecclesiam.

Primo. In Territorio occidentali huius Poss[ess]ionis extra Pagum prostant utcunque rudera Ecclesiae Vetustissimae ex antiqua relatione sub Patrocínio S[anc]ti Martini. Intra Pagum autem in Fundo Curiae Csakianae A^{[nn]o} 1745. & 1746. D[omi]n[us] Relicta Csakiana suis Sumptibus aedificari fecit commodam unam Ligneam Luto Plasmatam Capellam, sub Pavimento asserum pini, ex Scandulis tectam, quam ex indultu moderni Nostri Excellentissimi ordinarii D[omi]ni Martini Biró de Padány &c. Ritu S[anc]tae Ecclesiae Benedixit Praenominatus A[dm]odum R[everendus] D[ominus] Joannes Raikÿ Parochus Kaposiensis.

Ami a templomot illeti

Először: e község területének nyugati felén, a falun kívül állnak egy igen ősi templom romjai; régi beszámolók szerint titulusa Szent Mártoné volt. A falun belül pedig a Csák-udvarház telkén 1745–1746-ban özvegy Csákné úrnő saját költségén építtetett egy sárral tapasztott, alkalmas fakápolnát, fenyődeszka padlóval és zsindegyházzal. Ezt mostani ordináriusunk, Padányi Biró Márton úr stb. engedélyével Szentegyházunk szertartása szerint megáldotta az említett igen tisztelendő Rajky János kaposi plébános úr.

TERBŐCS ATTILA: CSOMBÁRD EGYHÁZTÖRTÉNETE ÉS SZAKRÁLIS KISEMLÉKEI

Nec Altare, nec Aram formalem habet; p[rae]ter unum Tabulatum assereu[m] Mappis Com[m] unibus confectum, superquo tres, quatuorve Imagines pictas in Listis. Habet Lineam Tobaliam honestam cum sub Corporali, unum Portatile bonum A^{[mn]o} 1742. a Pie defuncto jam D[omi]no Sigismundo E Comitibus Berenyi, Ep[iscop]o 5Ecclesien[si] Consecratu[m] & Ssru [= Sanctorum] Reliquiis repletu[m] ac obsigillatum. Unum item Missale Cum duobus Pulvillis, unu[m] Rituale, & Librum Evangeliorum. Pacificale unum, Candelabra Lignea 2. unum Tintinabulum, 1 aspergillum, cu[m] Instrument[o] aneo aquae Benedictae. Deniq[ue] Amictu[m] 1. Albam 1. & Cingulum, unam Sericeam Casulam Variegatam, cum Stola & Manipulo.

Campanam f[...]15 unam Graecii Benedictam in Simplici Campanili ante Curiam. Locum Sepulturae sine cintura habent juxta ruderosam p[rae] nominatam Ecclesiam.

Hic Aedituus nullus est, neq[ue] Parochus quidquam h[abe]t p[rae]ter Stolaria. Ludi Magister hoc A[nn]o primo inductus & Conductus est. Nominem Stephanus Papp, qui in Simplici & exigua rusticana domo pro hic & nunc a D[omi]na Terrestri est Collocatus, qui quidem p[re]ces quotidie peragit, & aliquam catechesin ex Libro legit Populis, alias est exiguae Doctrinae.

Solutionem habet a Comunitate a Pari Hominum Conjugator[um] quadrante[m] cubuli Poson[ensis] de frumento, & d[enari]os 10. Caeterum nihil, nisi in Varda habet unius diei Seminaturam & pro funeribus Stolarum d[enari]orum] 35.

Sem oltár, sem rendes oltárféle nincs benne, csak egy közönséges terítőkkal lefedett dobogó [A tabulatum jelentése itt némileg homályos; a szó padlást, deszkázatot, deszkapadlót szokott jelenteni], mely fölött három-négy festett kép van keretben. Az ostyaabroszhoz rendes len kéztör-lőkendő tartozik, van egy jó hordozható oltárlap, melyet 1742-ben az azóta már jobblétre szenderült gróf Berényi Zsigmond pécsi püspök konsekrált, látta el szentek ereklyéivel és pecsételte le. Van továbbá egy misekönyv, két oltárvánkos, egy szertartáskönyv és egy evangéliumos könyv, egy díszfeszület, két fa gyertyatartó, egy csengettyű, egy szenteltvízhintő bronz szenteltvíztartóval, végül egy alba és egy cingulus, egy többszínű selyem miseruha stólával és karkendővel.

Az udvarház előtt, egyszerű lábon van egy 15 [... olvashatatlan szó] Grazban megáldott harang. A temetkezés elkerítetlen helye az említett romos templom mellett van.

Sekrestyés nincsen itt, s a plébános sem kap semmit a stóladíjakon felül. Tanítót idén hoztak és fogadtak fel először; a neve Papp István, egyelőre egy egyszerű és kicsiny parasztházban helyezte el a birtokos úrnő; mindennap imádságot vezet, s könyvből valami katekézist is tart a népeknek, de egyébként csekély tudású.

Javadalma a községtől: házaspáronként ¼ pozsonyi mérő gabona és 10 dénár; ezen kívül semmi, leszámítva, hogy Várdán van egy napszámnyi vetése [nem egyértelmű az unius diei seminatura feloldása; talán a régi napszám (Tageswerk) területmértékkel azonos, vagyis egy ember által egynapi munkával bevethető földterületet jelöl, bár annak unius diei a szabatos latin formulája], a temetésekért pedig 35 dénár stóladíja.

3. melléklet. Újfalú 1749-es vizitációs jegyzőkönyvének részlete

Intra Limites finalium Filialium Mernye & Kaposvár Habetur Praedium Uj Falu vocitatum, Bonum Illu[st]ri[ssi]mi D[omi]ni Comit[is] D[omi]ni Nicolaj Adami Patatic de Zajezda Canon[is] Zagrabien[sis] & Praepositi S[anc]ti Benedicti de Kapos Sz[ent] Bék (Kaposzentbenedeknek ugyan ismert Szentbék alakváltozata, de nem világos, miért szerepeltették mindkettőt a szövegben) & c. nullum Certum Parochum habens.

Hic a Septentrione supra Domum D[omi]nal-em in fundo antiq[uae] Eccl[esi]ae super aedificata est per D[omi]nium Lignea, Luto plasmata, & scandulis tecta Capella Tituli Sanctor[um] Philippi & Jacobi App[osto]lorum. Abintus in Sanctuario habet Altare Lapideum mappa com[m]uni tectum, pro ara 2 Theses Cartaceas & unum Portatile bonum, caeterum nihil.

VFL I.1.8. XI. p. 117.

A szélső filiák, Mernye és Kaposvár határain belül van az Újfalú nevezetű puszta, mely a nagyméltóságú zajezdai Patachich Miklós Ádám úr, zágrábi kanonok és kaposszentbenedeki, szentbék [Kaposzentbenedeknek ugyan ismert Szentbék alakváltozata, de nem világos, miért szerepeltették mindkettőt a szövegben] stb. prépost birtoka; nincs kijelölt plébánosa.

Itt észak felé, az uradalmi ház felett, a régi templom telkére épített az uradalom vályoggal tapasztott fából és zsindeyekkel fedve egy kápolnát, melynek titulusa Szent Fülöp és Jakab apostolok. Bent, a szentélyben van egy közönséges asztalkendővel fedett kőoltár, az oltár részére két doboz [nem világos a theses cartaceas kifejezés jelentése, talán valamiféle tárolódobozokra utal], egy jó portatile, egyébként semmi más.

4a. melléklet. A hetesi plébánia 1778. május 16-ai vizitációs jegyzőkönyvének részlete

Secunda Filialis est Poss[ess]io Csombárd distans a Matre tribus quadrantibus horae, existit in ea Capella exigua e ligneis materialibus per Illustrissimum Dominum Emericum Csák aedificata, nec Dote[m] ullam, nec proventum ullum habet, extat in ea altare 1., quod et tribus mappis vestitum, et Lapide bono, atq[ue] inviolato instructum est; Calicem habet 1. cum sua patena cupreum, pro usu aptum. Casulam 1., Albam 1., Cingulum 1., Corporalia 3., Purificatoria 6., Superpelliceum 1. mappas 3. missale 1. Ritualementum 1., Tintinnabulum 1., Campanam lb [=librarum] 30. Divina in hac capella peraguntur quotidie per Capellanu[m] praenominati Domini Emerici Csák, qui etiam cum indultu Parochi Sacramenta administrat.

VFL I.1.8. XIII. p. 245.

A második filia Csombárd község; háromnegyed óra távolságra fekszik az anyaegyháztól. Kis kápolna van ott, faanyagból építette a nagyméltóságú Csák Imre úr; sem javadalmi, sem jövedelmei nincsenek. Egy oltár van benne, melyet három oltárbrosz fed; jó és sértetlen kő alkotja. Egy kelyhe van, a hozzá tartozó rézpaténával; ez használatra alkalmas. Továbbá egy miseruha, egy alba, egy cingulus, három korporálé, hat kehelytörlő kendő, egy karing, három abrosz, egy misekönyv, egy szertartáskönyv, egy csengő és egy 30 font súlyú harang. A kápolnában minden nap tart misét az említett Csák Imre úr káplánja, aki a plébános engedélyével szentségeket is kiszolgált.

4b. melléklet. A hetesi plébánia 1778. május 16-ai vizitációs jegyzőkönyvének részlete

In nulla harum praeterquam in Praedio [Újfalu] ad Praeposituram S.[ancti] Benedicti pertinente datur Ecclesia vel capella, in p[rae]dicto Praedio autem extat capella lignea omni dote, et proventu destituta, solumq[ue] uno calice in cuppa argenteo [!], atq[ue] ad hunc pertinente patenula cuprea, Casulis tribus, Alba, Amictu 1., Corporalibus tribus, Purificatorys 4 mappis tribus, missali 1., Tintinnabulo uno, Portatili in aram reposito, eoq[ue] integro provisa. Habet ad haec campanam unam Libraru[m] 25.

Ezek egyikében sincs templom vagy kápolna, leszámítva Újfalu pusztát, mely a szentbenedeki prépostsághoz tartozik; az említett pusztában pedig van egy fakápolna, híján bármiféle javadalomnak vagy jövedelemnek, csupán egy ezüst-kelyhe és az ahhoz tartozó rézpaténája van; három miseruhája, albája, vállkendője egy, három korporáléja, négy törlőkendője, három terítője, egy misekönyve, egy csengettyűje, és egy, az oltárra helyezett, ép portatiléje. Van még ezekhez egy 25 fontos harangja.

VFL I.1.8. XIII. pp. 246–247.

5. melléklet. A kaposvári esperesi kerület 1780 körüli vizitációs jegyzőkönyvének részletei

[A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár 1750 körülre keltezi az iratot, ez azonban több okból lehetetlen: Pierer 1778-ban lett kaposzentbenedeki prépost, 1750 körül még serdülőkora végén járt; Csák Imre szintén fiatal, 25 éves legény volt ekkoriban, a kegyúri jogok még szüleit illették.]

Filiales

Csombárd distat a matre spatio mediae horae extat in ea Capella in qua sine seriea Parocho subinde Sacrum Celebrat[ur].

[...]

Praedia Path & Újfalu mediae horae spatio. In Újfalu existit adhuc capella, sed in ruinam inclinatam R[everen]dissimus D[ominus] Praepositus Pierer demoliri intendit.

Ecclesiastici sine beneficio constituti

Vitae suae media in Filiali Possessione Csombárd a P[er]illustri D[omi]no Emerico Csák accipit, ubi etiam magno cum animarum solatio[ne] pro suo Zelo in spiritualibus indefesse operatur.

VFL I.1.7. X/14.

Filiák

Csombárd az anyaegyháztól félóra távolságra fekszik; van ott egy kápolna, melyben beosztás nélkül, időnként szentmisét celebrál a plébános.

[...]

Pat és Újfalu puszták, félóra járásra. Újfaluban van még egy kápolna, ám mivel már romba dőlőben van, a főtisztelendő Pierer prépost úr lebontatni szándékozik.

Javadalom nélkül kijelölt egyházfiak

A megélhetéshez szükséges dolgokat Csombárd filiális községben a tekintetes Csák Imre úr biztosítja, a lelkek nagy vigaszára buzgón és fáradhatatlanul munkálkodik lelkiekben.

6. melléklet. A hetesi plébánia 1815. május 22-ei vizitációs jegyzőkönyvének részlete

2^a Capella est S:[anctae] Crucis in Csombárd, vel potius oratorium domesticum, posita est per S:[-pectabilem] D:[ominum] Jos:[ephum] Csák in ipsa sua aede. Capella haec publica effecta est per Ordinarium anno 1798, imposita Capellano obligatione praelegendi populo fideli evangelii, et quovis die Dominico, et Festo servandae Concionis catecheticae. De Supellectili, Dote et reliquis huius oratorii quod notetur, nihil est, omnibus enim necessariis providetur a D:[omino] Terrestri, celebrat in ea Capellanus domesticus, quem ex ordine S:[ancti] Francisci servat sibi D:[omino] Jos:[epho] Csák indesinenter. S[acra]ti[s]simae Eucharistiae Sacramentum asservatur in Tabernaculo arae pro communione fidelium.

3^a Capella est S:[ancti] Joannis Nep:[omuceni] in praedio Ujfalu, per aliquem Praepositorum S:[ancti] Benedicti de Kaposfő, quo spectat hoc praedium, erecta in Campo, exigua est, et iam desolationi proxima, nullam instructionem habet, praeter lapidem portatilem bonum, 1 Imaginem, et 4 Candelabra in ara nuda, nulla Divina in ea servantur.

VFL I.1.8. XVIII. p. 116.

7a. melléklet. A hetesi plébánia 1824-es vizitációs jegyzőkönyvének részlete

§. 1.

De Oratoriis

Datur intra ambitum hujus Parochiae Oratorium in Filiali Csombárd, aede Ill[ustris]jimi D.[omini] Baronis Aloysii Pongrátz, S[anc]tae Crucis dicatum, per spectabilem Josephum Csák Socerum D[omi]ni Baronis adaptatum, et benedictum a[nn]o 1794° die 15^a 7bris [= Septembris] per Joannem Halbax V[ice]A[rchi]Diacon[um], subin vero a[nn]o 1798° hoc Oratorium effectum est Publicum, facultate Ordinarii provisum, quam tamen hic et nunc producere non valet Ill[ustris]jimus Baro, utpote a Socero suo Josepho Csák

A második a Szent Kereszt-kápolna Csombárdon; avagy inkább házi oratórium ez, amit a tekintetes Csák József úr saját házában alakított ki. A kápolnát 1798-ban minősítette nyilvánosnak az ordinárius, arra kötelezve a káplánt, hogy olvassa fel a hívő népnek az evangéliumot, s minden vasár- és ünnepnapon tartson katekézist. Az oratórium felszereléséről, javadalmáról és a többiről semmi megjegyzésre való nincs, mert minden szükségesel ellátja a földesúr. A házi káplán mutat be misét ebben; ez a ferences rendből való, és folyamatosan szolgál Csák József úrnak. A Legszelesebb Oltáriszentséget az oltár tabernákulumában őrzik a hívek áldoztatására.

A harmadik a Nepomuki Szent János-kápolna Újfalu pusztán; ezt egy mezőn építtette valamelyik kaposfői szentbenedeki prépost; hozzá tartozik ugyanis a puszta. A kápolna kicsiny, és szinte már elhagyott. Nincs semmi felszerelése, leszámítva egy kőből való, jó portatilt, egy képet és négy gyertyatartót a csupasz oltáron. Misét nem tartanak benne.

§. 1.

Oratóriumok

A plébánia területén belül Csombárd filiában van oratórium, a nagyméltóságú Pongrátz Alajos báró házában; ez a Szent Kereszt tiszteletére lett ajánlva. A báró úr apósa alakította ki és 1794. szeptember 15-én Halbax János alesperes áldotta meg; majd pedig 1798-ban az ordinárius engedélyével nyilvánossá lett az oratórium. A nagyméltóságú báró azonban megmutatni azt itt és most nem tudta, mert apósa, Csák József lezárta; amint lehet, ide csatoljuk majd az ott fellelt dolgok jegyzékét. Az oratórium tulajdonképpen egy szoba

TERBŐCS ATTILA: CSOMBÁRD EGYHÁZTÖRTÉNETE ÉS SZAKRÁLIS KISEMLÉKEI

reconditam, quae quamprimum inventa adnectetur. Oratorium hoc est Cubile supra ingressum celarii positum in ipsa aede Dominali, porta ad ambitum Domus, capit circiter 12 homines. Ara lignea 3 mappis albis mundis vestita, lapide portatili bono, inviolato provisa, adsunt Tabellae Canonis, pulvilli 2. – Caeterum de Supellectili, Dote nihil est quod notetur, omnibus enim necessariis providetur a Domino Terrestri. – Oratorium hoc publicum profanis usibus non deservit. Celebrat in ea Capellanus Domesticus, cujus obligatio esset quovis Die Dominica et Festo praelegendi Populo fideli Evangelium et servandae Concionis Catecheticae. Sanctissimum Eucharistiae Sacramentum asservatur in Tabernaculo Arae in Ciborio Cupreo bene deaurato pro Com[m]unione fidelium. Capellanus Domesticus est Franciscanus ex Conventu Següsdienzi semper.

VFL I.1.7. XXIV/4. 7–8.

7b. melléklet. A hetesi plébánia 1824-es vizitációs jegyzőkönyvének részlete

In Filiali Csombárd Statua lapidea S.[ancti] Joannis Nepomuceni in fine Pagi septentrionali, posita per D.[ominum] Josephum Csák, benedicta anno 1804. per Joannem Küllei, surrog[at]um V[ice]A[rchi] D[iaconum]. Conservatur per Dominum Terrestrem. Infra Octavam S.[ancti] Joannis Nepom.[uceni] servantur coram hac Statua Lytaniae hujus Sancti per Capellanum Domesticum exiguo cum populi concursu.

VFL I.1.7. XXIV/4. p. 9.

a pincelejárát fölött, az uraság házában; ajtaja a ház tornácáról nyílik. Körülbelül 12 ember befogadóképességű. Faoltára van, melyet három tiszta oltárabrosz fed, jó és sértetlen kőportatilével ellátva; törvénytáblák és két oltárvánkos is van még ott. Egyébként az oratórium felszereléséről, javadalmáról és a többiről semmi megjegyzésre való nincs, mert minden szükségessel ellátja a földesúr. E nyilvános oratórium profán célokra nem szolgál. A házikáplán miséznek itt; az ő kötelessége még, hogy minden vásár- és ünnepnapon olvassa fel a hívő népnek az evangéliumot, és tartson katekézist. A Legszebb Oltáriszentséget az oltár tabernákulumában őrzik a hívek áldoztatására, jól aranyozott rézcibóriumban. A házikáplán mindig egy ferences a segédsi konventből.

Csombárd filiában Nepomuki Szent János kőszobra áll, a falu északi végében. Csák József állította, 1804-ben áldotta meg Küllei János helyettes alesperes. A földesúr tartja fent. Nepomuki Szent János nyolcadán a szobor előtt a házikáplán a csekély számban összegyűlt hívek előtt megtartja a szent litániáját.

7c. melléklet. A hetesi plébánia 1824-es vizitációs jegyzőkönyvének részlete

In Praedio Ujfalu est Crux trabea cum effigie Salvatoris, erecta per Stephanum Zubanovits Spanum Ujfalusiensem et benedicta anno 1823° die 17^a Maÿ per Josephum Pongrátz V[ice]A[rchi]D[iacono]. Pro conservatione eiusdem est fundus in 30 fl[ore]nis V[alutabilibus] depositis et elocatis per Parochum apud Franciscum Béres Colonum Várdaensem erga 6. p[er]C[entum].

Újfalu pusztán van egy gerendakereszt az Üdvözítő képmásával; ezt Zubanovits István újfalusi ispán állíttatta, és Pongrátz József alesperes áldotta meg 1823. május 17-én. Fenntartására van egy 30 váltóforintos alapítvány; ezt a plébános Béres Ferenc várdai jobbágyhoz helyezte ki évi 6%-os kamatra.

VFL I.1.7. XXIV/4. p. 9.

8. melléklet. A hetesi plébánia 1937. január 1-jei vizitációs jegyzőkönyvének részletei

[A kápolnában van-e szentmise?] Várdán havonta egyszer, Csombárdon évente kétszer

[Fenntartásuk biztosítva van-e?] Igen földes-úr részéről [...]

[Milyen szobrok vannak?] 2 Nepomuki szt. János szobor

[Milyen állapotban?] Egyik már rossz állapotban [...]

2. Csombárd: önálló fiók-egyházközség. Egyházi elnök: Hajós Gábor, világi elnök: Sótónyi György, jegyző: Meidl Dezső ig. tanító. A képviselő testület, mely egyuttal a tanácsot is képviseli 8 tagból áll. Meidl Dezső ig. tanító 3 ismeretterjesztő előadást, Gréczi Pál főjegyző pedig légvédelmi előadást tartott. Mióta Hetesen káplánságot szerveztek, havonta 1 Istentiszteletet is juttatott a plébánia Csombárdnak.

VFL I.1.8. CXLVI/19.

Szakirodalom, források

Anjou-kori oklevéltár. VIII. 1324. (1993), szerk. BLAZOVICH László, Budapest–Szeged

Anjou-kori okmánytár. II. 1322–1332. (1881), szerk. NAGY Imre, In: *Magyar Történelmi Emlékek*, Budapest

CSEJDY Júlia (2010), *Műemléki revízió Somogyban, Örökség*, XIV/12, 18–21.

A csombárdi ékszerdoboz (1997), *Új Ember*, LIII/33 (aug. 17.), 4.

DOBAI András (1983), *Somogy megye az első katonai felvétel idejében (1782–1785)*, Kaposvár

DÓBER Viktor (1992), *Ferences házikáplánok Somogysárdon és Somogy megyében 1740–1884*, In: *Somogy Megye Múltjából – Levéltári Évkönyv XXIII*, 47–86.

Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787), szerk. DSNYI Dezső – DÁVID Zoltán, Budapest

Hetes község története (1981), szerk. HORVÁTH Imre, Hetes

Keresztszentelés Csombárdon (1923), *Uj-Somogy*, szeptember 21, 3.

KERNY Terézia (1990), *Genthon István topográfiai levelezése, Ars Hungarica*, XVIII/2, 277–292.

KISS Lajos (1978), *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Budapest

LUKÁCS Csaba (1995), *Törvény nélkül tönkremennek a műemlékek. A somogyi Michelangelo, Esti Hírlap*, február 15, 11.

TERBŐCS ATTILA: CSOMBÁRD EGYHÁZTÖRTÉNETE ÉS SZAKRÁLIS KISEMLÉKEI

- LUKÁCS Csaba (1997) *A somogyi Michelangelo, Udvarhelyi Híradó*, január 28, 8.
- LUTHÁR Péter (2002), *Ősparkban áll a késő barokk kúria Csombárdon, Szabad Föld*, július 26, 5.
- Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 12. Somogy megye*, (1997.), főszerk. KLINGER András, Budapest
- Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye* (1914), szerk. CSÁNKI Dezső, Budapest Mon. Episcopatus Vespr.
- 1899 *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Tomus II. 1276–1415*. Budapestini, Collegium Historicorum Hungarorum Romanum
- 1907 *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Tomus IV. 1492–1526. Cum supplementis ad Tomm. I–III*. Budapestini, Collegium Historicorum Hungarorum Romanum
- Népszámlálás
- 1882 *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*, Budapest
- 1976 *Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint*, Budapest
- Országos mezőgazdasági címter. I. Alsódunántúl* (1936), szerkesztőbizottság CZEGLÉDY Béla et al. Kaposvár
- PESTY Frigyes (2001), *Somogy vármegye helynévtára*. A szöveget gondozta GÖZSY Zoltán–POLGÁR Tamás, Kaposvár
- RÁDICS Károly (1993), *Csombrád [!] temploma, Új Ember*, november 14, 4.
- Somogy megye földrajzi nevei*, (1974) szerk. PAPP László–VÉGH József, Budapest
- VANYÓ Tihamér Aladár (1933), 1769. *Koller Ignác püspök jelentése*, In: *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről. 1600–1850*. Pannonhalma, 307–328.

Levél- és irattári források

Historia domus

Hetes községre és a plebániára vonatkozó történeti adatok.

Kézirat, Szent György Plébánia, Hetes. 1943–

VFL (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár)

I.1.6. Egyházmegyei Hatóság iratai. Acta parochialia

I.1.7. Egyházmegyei Hatóság iratai. Acta et fragmenta visitationis canonicae

V/38. Domestica visitatio universarum comitatus Simeghiensis parochiarum. 1743.

X/14. Informatio de statu ecclesiarum. Districtus Kaposváriensis. 1750 [1780] k.

XXIV/4. Responsa ad puncta visitationis canonicae [...] pro parochia Hetesiensi, in districtu Kaposváriensi, comitatu Simighiensi. 1824.

XXXI/6. Praeliminari a visitationis canonicae acta ecclesiae et parochiae Sziliensis. 1824.

I.1.8. Egyházmegyei Hatóság iratai. Visitationes canonicae.

VII. Visitatio canonica districtus Kaposvárensis. 1748.

XI. Visitatio canonica districtus Kaposvárensis. 1749.

XIII. Visitatio canonica archidiaconatus Simeghiensis. 1778.

XVIII. Visitatio canonica archidiaconatus Kaposváriensis. 1815.

CXLVI/19. A hetesi plébánia kánoni vizsgálata. 1937.

I.1.47.e. Egyházmegyei Hatóság iratai. Legújabb kori plébániai kimutatások. Plébániák épület- és tárgyleltára

VIII.31. Pfeiffer János plébániatörténeti feljegyzései. 1897–1983.

II/13. Somogy megye